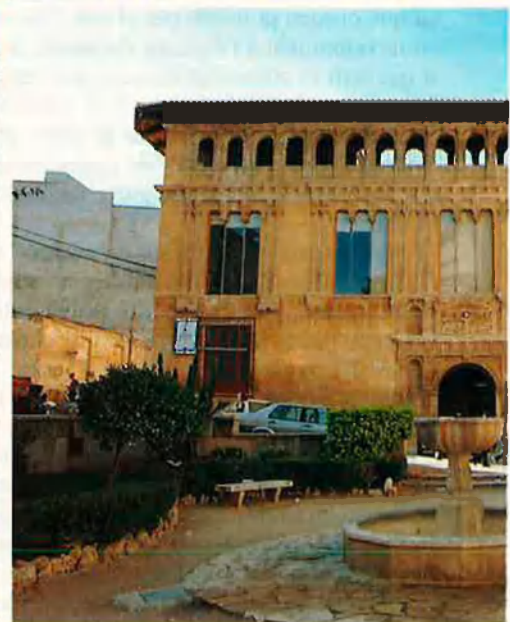
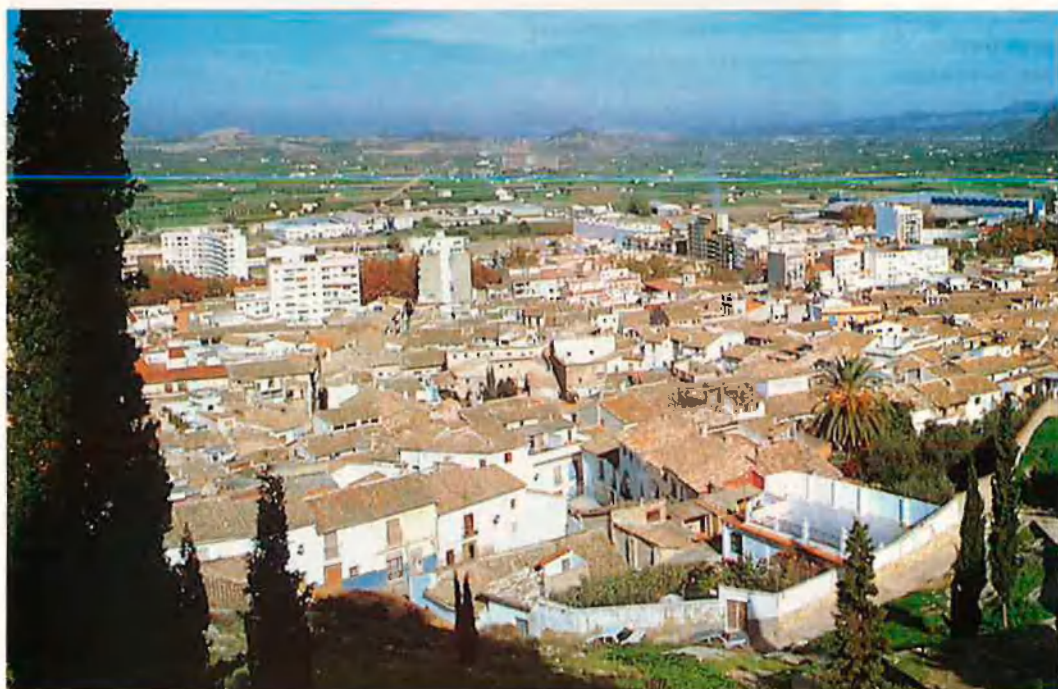

Xàtiva, úter defensiu

Entre el castell, l'ermita pitagòrica de Santa Anna i el bony cretàcic del Puig, Xàtiva és un triangle megalític capaç de produir un papa, el crit de Raimon, una ceba tendra gustosíssima o el color de lluç podrit dels cristos de Ribera.

El primer monument de Xàtiva és el seu nom. No embafa. És sec i sona com una trallada sobre un llom. Això ha dissuadit els poetes d'entrar en trànsit mental a l'invocar-lo i els ha cenyit a formular les seues exaltacions amb naturalitat. Si és que això és possible del tot. Una excessiva dosi de glucosa en el topònim hauria propiciat unes connotacions injustes i hauria tingut uns efec-

tes devastadors sobre la seua reputació. Alguns aspectes de la filologia mereixen una fonda gratitud.

El segon monument és Xàtiva en si, el seu estoig d'hortalisses i ombries, i és tan principal com el primer. I si un vol identificar-se amb la major part dels visitants que s'hi han acostat, se l'ha d'observar amb precaució d'invasor. Amb distància. Considerar els seus angles abans d'abordar-la. Vista des dels carxofars amb el llapis a l'orella, que és com se la va mirar l'holandès Van den Wijngaerde en el segle XVI, Xàtiva és una irritació geològica. Un accident entre l'horta i el secà. Potser per això el seu nom ressona com un cruixit mineral. En algun temps el pedestal del castell va significar la frontera entre un epicureisme que no tenia res a veure amb Epicur i un estoïcisme que tampoc guardava relació amb Zenó. A una banda de la serra l'aigua disposava i a l'altra déu proveïa. Entre la sacietat i l'ascètica només hi havia una roca, i sobre ella, la salvació. Si alguna coincidència ha compartit la successió de civilitzacions que ha picat la seua carn sobre aquesta pedra és que la ubicació, des dels càlculs militars, és difícil de millorar. Contra aquest frontó ha rebotat artilleria de distinta tecnologia i s'han destapat collites de sang de diversa denominació d'origen. Tot, sota l'advocació de diferents déus i credos polítics.

Sense cap dubte Xàtiva va nàixer per a defensar-se. Per dir-ho a la manera de Vicent Andrés Estellés, el castell se situa sobre "vindicatives llomes", escalant el frau de dos pits de pedra que resulten una insinuació ineludible a l'ull mascle. En la seua vertical, dos-cents metres més avall, hi ha la ciutat. Al llarg dels segles la lava urbana ha anat descendint de la serra Vernissa fins a cobrir la falda de terra que va produir la verdura visigòtica, la que va bullir en els perols que avui exposen els museus en fragments. Els residus produïts per les posteriors cultures han anat arrancant espai al cebollí i les cols, fins a configurar una desenrollista llengua de formigó que falca la ciutat entre l'horta i la penya. Aquest és "un lugar ameno", segons Felip II, i ara fa 750 anys que va ser incorporat a la cristiandat per Jaume I.

No ha faltat ningú a la seua cita amb la història. Per ací van passar tots, i com en l'arbut d'un coral, van créixer sobre els esquelets que els van precedir. Els primers indicis humans es van localitzar a la Cova Negra, on va aparèixer un tros de crani d'un home del Neandertal sobre el qual se sustenten tots els fonaments de la ciutat, en un abisme de 30.000 anys aC. Alguns centímetres més amunt, el fosfat del nucli de població ibèric, que ja té nom propi -Saiti- i es considera un dels més importants del món ibèric valencià. En aquest estrat, Xàtiva va ser capital de la Contestània,

va encunyar moneda i va posar de moda la seua producció de lli a Roma, on Catul va cantar les excel·lències dels mocadors teixits amb aquesta tela, que era ideal per al nas dels centurions.

Xàtiva va passar a formar part de l'imperi Romà amb el nom de Saetabis Augusta, potser perquè la via Augusta travessava els seus dominis i això li conferia credibilitat comercial que la feia apetecible. Alguns segles després, sobre els ossaris romans, els visigots van erigir la seu episcopal, i els musulmans van usar de morter alguns espinassos visigots per a alçar els minarets de Madina Xateba. La ciutat coneix un cert esplendor entre els segles XI i XII. Ací, amb palla i arròs, va nàixer la indústria paperera per tal que Hibn Hazm de Còrdova, exiliat a Xàtiva, escrivira el tractat sobre l'amor i els amants *El collar de la coloma*, sensacions que nou segles després Antoni Martínez Revert de Xàtiva hauria d'adaptar a la llengua de l'invasor català amb molt d'ofici. Des de Madina Xateba es va entaular la batalla comercial del paper contra el pergami per tot Europa, i la seua vinculació a l'invent és tal que en alguns països de la mitja lluna el paper de molta qualitat és designat *satawi*, en al·lusió a la seua procedència.

El 22 maig del 1244, el cavall de Jaume I va passar per l'arc de l'aljama, avui ermita de Sant Josep, inaugurant època i maneres. El fet que la porta per on va entrar Jaume I estiga tapiada 750 anys després constitueix tota una al·legoria incòmoda per als introspectivistes nacionals. Entre altres concessions, el rei va donar a Xàtiva el privilegi d'una fira de deu dies que ha perdurat més que l'emblemàtic accés. A pesar d'aquest estímul, l'economia va seguir una trajectòria que encara no havia descobert Newton. La indústria del paper va patir la pitjor crisi de la seua història amb el nou ordre i la ciutat va anar trampejant fins el segle XV, en què va haver una expansió urbana i una recuperació.

Una centúria després Xàtiva és un dels principals escenaris de la guerra de les Germanies. El líder agermanat Vicent Peris conspira pels seus carrers abans de morir assassinat a València, i el seu enigmàtic substitut, l'Encobert, pronuncia discursos molt incendiàries en la plaça de la Seu. L'expulsió dels moriscos en el 1602 va suposar una nova regressió en l'economia local, i a principis del segle XVIII, D'Asfeld va ordenar l'incendi de la ciutat per la contumaç resistència oposada als Borbons després de la derrota d'Almansa. El veïnat va ser diluït entre altres poblacions castellanes, i el cens va quedar simplificat a només 1.800 habitants. I Xàtiva, d'acord amb les noves ordenances de Felip V, va passar a denominar-se Colònia de San Felipe, ignomínia que va durar fins al segle XIX.

Xàtiva, panoràmica des del Bellveret i fonts del Lleó, 25 Dolls i d'Aldomar, davant la casa natalícia d'Alexandre VI. I la magnífica façana de l'Hospital.

RAFA GIL

RAFA GIL

Lorente, el rei de la cervesa. La gent demana una cervesa negra i prega a Déu que el glop més amarg de la vida siga com aquest.

La vall de Bixquert. De secà ascètic a Suïssa en miniatura on fixen la segona residència els xativins.

Timba matinal en els intestins del Círculo Mercantil. Un homenatge a l'economia.

Després de constituir el més clar precedent de Gernika, la ciutat va recuperar protagonisme durant el trienni liberal, en què va ser capital de província, dibuixant una jurisdicció entre el Xúquer, la serra del Benicadell i el Montgó que coincidia amb el *solomillo* del país, i que avui promouen alguns sectors amb el terrible nom de "comarques centrals" enfront de València. Descapitalitzada de nou, Xàtiva ha suportat terratrèmols, el francès, l'absolutista, el còlera, els carlistes i l'alçament militar del 36. El 12 de febrer del 1939, l'aviació insurrecta va bombardejar l'estació en el moment just que el tren que transportava un destacament de soldats republicans arribava. Minuts després de l'acció, els membres trossejats de les 109 víctimes penjaven sobre les rames dels plàtans de l'estació, fet que va donar pas a una pluja de plasma i coàguls que era una aproximació molt perversa a l'horror, la qual, amb el tros de crani del l'home de la Cova Negra, forma les tapes d'un sandvitx històric suculent.

Damunt hi ha una Xàtiva que ha despertat durant molts anys en el "mercat per gros" vell, avui reciclat en estació d'autobusos per la proximitat a l'estació ferroviària. Era la primera palpació fresca que es detectava. Es notava el fragor de la filosofia en els seus estats vegetal i cereal, administrada en garbes, estibes, sacs de jute o basquets, i tota aquesta puresa era un contrast àcid amb l'ambient extenuat del Parador La Nit, situat a escassos metres d'ací, on els ressagats es prenien l'última abans de posar la seua ruïna en horitzontal. Per aquests dies la filosofia preferia els mercats, i sota un cel d'uralita, assentadors amb camises de terlenka i llauradors amb espartenyas d'espart i un cordell de fil de pita en la cintura feien tractes amb comerciants sonàmbuls que només ho semblaven. I una flota de motocarros molt asiàtica propagava el dia pels carrers transportant les compres a les parades de la plaça del Mercat, on els venedors detallaven tots els colors de l'horta entre el veïnat quan el sol madurava damunt les teules. Avui, a pesar que el nou mercat dista de la ciutat i els motocarros han entrat en extinció, la litúrgia és quasi així.

Quan el foc solar omple la principal artèria vial de Xàtiva, l'Albereda, es pot assistir a una controvèrsia muda molt arrelada. Una manera de definir-se ací és esmorzar al Círculo Mercantil o fer-ho al Casino Setabense. L'elecció no depèn d'una simple qüestió de noms. El Círculo és el casino dels pobres. I el Casino, com el seu nom indica, el dels rics. I a pesar que el desequilibri en les butxaques ja no és tant, aquesta línia divisòria funciona a ple rendiment en el cervell. El Círculo és la seu dels colombaires, i a l'hora punta arriben vestits de pobre amb uns maletins foradats, que porten amb l'elegància que un executiu capeja un

LA GRAN VIDEOTECA DELS PAÏSOS CATALANS

Neix la Gran Videoteca dels Països Catalans

Una obra imprescindible per al coneixement de la nostra identitat.

El document àudio-visual més complet sobre la nostra memòria col·lectiva.

Elaborat amb la participació de més de 2000 personalitats destacades de la nostra cultura. 250 vídeos agrupats en 18 col·leccions sobre la realitat social i cultural dels Països Catalans.

Gent i Paisatge Dir: Vicent Partal

Origen i Identitat Dir: Cristina Gatell i Anna Sallés

L'Alguer Dir: Joaquim Arenas

Andorra Dir: Joan Becat

Les Illes Balears Dir: Carles Carreras

Catalunya Dir: Max Cahner

Catalunya Nord Dir: Pere Verdaguer

La Franja de Ponent Dir: Joaquim Monclús

El País Valencià Dir: Toni Mollà

L'Art Dir: Francesc Fontbona

La Música Dir: Roger Alier

El Teatre Dir: Frederic Roda

L'Àudio-visual Dir: Miquel Porter

Viure i Escriure Dir: Isidor Cònsul i Joan Perera

L'Esport Dir: Jaume Sobrequés

Cultura Popular i Tradicional Dir: Josep Bargalló

La Natura i el Medi Ambient

Ciència i Tecnologia Dir: Xavier Duran

El 1969 s'inicià la publicació de la GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA.

El 1976 s'imprimia per primera vegada el diari AVUI.

El 1983 emetia per primer cop TELEVISIÓ DE CATALUNYA.

El 1984 sortia el setmanari EL TEMPS.

El 1989 es creà TELEVISIÓ VALENCIANA.

El 1994 neix LA GRAN VIDEOTECA DEL PAÏSOS CATALANS.

Fem Països Catalans

Subscriuiu-vos-hi per només 3.600 ptes. al mes

Direcció editorial: Josep Oller.

Edició i Promoció: Fundació Videoteca dels Països Catalans.

Producció: Iniciatives Àudio-visuals.

Distribució i Subscripcions: Videoteca Catalana.

València 613, 4t 1a 08026 Barcelona

Telèfon d'informació (93) 247 31 44

samsonite. En l'interior hi ha coloms que no canvien d'amo si no és per 70.000 duros o així. I mentre uns i altres forcen els valors sobre una taula de *railite*, que conté més fúria que el parquet de l'índex Nikkei, les botifarres i les llonganisses esclaten en la planxa i injecten optimisme. A l'altre costat, al Casino, tot és més austral. Hi ha alguns individus que tenen mans com guants de làtex i mengen una torrada sense moure la boca, mentre llegeixen la secció de motor del diari. En la part posterior del Círculo hi ha una timba matinal on les cartes esclaten com fitxes de dòmino, i això concita tant d'interès com les transaccions de coloms esportius. En les dependències interiors del Casino, en canvi, no se sent vibrar una mosca. L'enorme saló neoimperi amb aranyes versallesques, on en realitat s'han ballat més passos-dobles que valsos de Johann Strauss, avui ha quedat adscrit al palau dels Mahiques Sanç del carrer de Montcada, transformat en casa de la cultura, que és on exposen els tres pintors per metre quadrat que produeix Xàtiva.

Després de l'esmorzar la gent oblida la lluita de classes i va a la seua. En realitat, el més flagrant índex de classe social de la localitat el constitueix el carrer de Montcada, paral·lel a l'Albereda en direcció a la muntanya. És el major testimoni senyorial de la ciutat. Els palaus del Marquès de Montortal, de Casa Diego, de Sant Ramon Bonhivern i el propi dels Mahiques Sanç, suposen un itinerari molt entretingut i admiratiu. Al fons del carrer, en la triangular plaça de la Trinitat, es condensa un dels espais més vistosos de Xàtiva. El formen el palau d'Alarcó,

Font de la Trinitat, aigua gòtica, prisma octogonal i xiquetes. Temple del jardí del Bes, la Seu, amb les estàtues de Calixt III i Alexandre VI.

La plaça del Mercat. Un imperi sensual en èxtasi permanent.

ara convertit en els Jutjats, i l'antic convent de la Trinitat, per la porta flamígera de la qual han passat monges, republicans, falangistes i, en l'actualitat, investigadors amb cara de constructors de currículum a peu d'obra, ja que és la seu de l'Arxiu Municipal. No hem pogut arribar ací sense passar per davant del Reial Monestir de Santa Clara, fundat per la vídua de Roger de Llúria el 1325. Ni hem pogut estar ací sense haver apreciat la Font Reial de la Trinitat, d'aigua gòtica i prisma octogonal.

A l'altre extrem del carrer hi ha una altra font, la de Sant Francesc, de glop barroc. I davant mateix, l'església del mateix nom, erigida al segle XIV i convertida durant el temps èpic en cine per don Gregorio Molina, un semidéu local que també forma part del catàleg monumental. Don Gregorio va impulsar una indústria de cartonatges beneïda per don Marcelino Olaechea, l'arquebisbe de València, i va passar a inflar la nòmina d'empresaris modèlics del franquisme. I per a demostrar la qualitat i fortalesa de les caixes que eixien de la seua factoria el ministre Solís va venir a Xàtiva i va somriure sobre una d'elles davant els flaixos, com si fóra Escipió l'Africà sobre una peanya. Don Gregorio no era home donat a la improvisació, i la caixa havia estat convenientment reforçada pels seus operaris per dins amb rajoles robustes. El capital social que li proporcionava el cartonatge li va valdre un himne per part del veïnat, que, aproximadament, era *¡Játiva ya tiene padreeee: don Gregorio Molinaaa!* La solvència va permetre a l'empresari comprar l'església i convertir-la en sala de projeccions amb el nom de "Salón de los obreros". El seu paternalisme irrefrenable el va dur a omplir les parets de la nau amb advertències metabíbliques —*"Aunque las luces se apaguen, Dios te ve"*— davant les quals el pati de butaques tremolava de fred dorsal i vertigen genital.

El carrer de més amunt, és el de les Botigues. Xàtiva és una ciutat comercial a través de la història, amb una influència intercomarcal notable. Ho acrediten els quasi 600 establiments i la seua inquieta agrupació de comerciants, la qual integra el 63% de la població activa local. El carrer de les Botigues, amb peatonalitat precoç, és el símbol d'aquesta activitat minúscula però colossal. En direcció a la plaça del Mercat, es fa inevitable entrar a la cerveseria Lorente, cèlebre per la diversitat de cervesa que ofereix. Ací, la gent demana una cervesa negra i prega a Déu que el glop més amarg de la vida siga com aquest. El carrer desemboca en el mercat, un imperi sensual en èxtasi permanent, on alguns venedors inspirats per l'espiritualitat de l'espart ofereixen forms d'allis secs o moixama com a exercici ascètic, mentre que els més terrenals pesen formes d'una immoralitat innegable. Sobre ells, la mola de la Seu, i l'erecció interrompuda del seu campanar.

La Col·legiata Basílica de Santa Maria, que és el seu altre nom, es troba en la plaça de Calixt III, un dels racons de més bellesa de la ciutat. A la porta de la Seu, don Gregorio Molina va manar posar les estàtues dels dos papes de Xàtiva, Calixt III i Alexandre VI, Alfons i Roderic de Borja, il·lustres, segons la llegenda per haver estimulat la indústria del barbitúric. El primer va nàixer a la Torre de Canals, una senyoria dels jurats de Xàtiva, i el segon a la plaça d'Aldomar, al palau del seu avi, i quan s'estilaven don Gregorio els va rescatar de la llegenda negra en bronze. La Col·legiata creix sobre la mesquita major musulmana, i els avatars econòmics han deixat inconclòs el campanar bessó projectat per l'arquitecte. En l'interior, hi ha un temple de planta catedralícia gòtica de tres naus, creuer i girola, amb quatre columnes massisses de marbre Buixcarró de

L'emblemàtic Felip V de Josep Amorós. Penjat cap per avall per don Carles Sarthou, al museu de l'Almodí.

El castell i Sant Feliu, la catedral visigòtica del segle VII. Amb un atri sostingut per columnes de paterinitat distinta.

Quatretonda, de color carn, venós, pedra que els Borja van posar de moda a Roma i que va arribar fins a la catedral de Saint Patrick de la Cinquena Avinguda de Nova York.

Enfront de la Seu hi ha la formidable façana de l'Hospital Reial, un edifici dels més notables de la ciutat, datat entre el segle XV i XVI, l'interior del qual planteja un matrimoni inversemblant amb la façana. El carrer de la Corretgeria, que mor o naix en aquesta plaça té una referència indefugible: el Museu de l'Almodí, format per dos edificis. A l'Almodí del segle XVI se li han afegit les dependències del Pes Reial, edifici que va ocupar la Duana de Mercaderies i el Banc d'Espanya. Dirigit per l'eminent Marià González Baldoví, el museu alberga una secció d'arqueologia de gran valor informatiu i una de belles arts, amb una col·lecció important de llenços i retaules. En les parets hi ha una representació de santedats del més gran pintor valencià, el xativí Josep de Ribera, i destaca el retrat de Felip V de Josep Amorós, al qui don Carles Sarthou, el solemne erudit local va girar cap per avall pels escarnis a què va sotmetre Xàtiva.

Xàtiva és la ciutat de les fonts, com propaga el tòpic i com demostren el seus carrers. L'aigua ha representat un paper capital en la seua història. Hi ha una obra d'enginyeria hidràulica que es nodreix de les fonts de Bellús i de l'Aigua Santa i que va seduir a les civilitzacions que se'n beneficiaren. Aquesta abundància ha afavorit la profusió de fonts públiques i jardins. El mite parla de l'existència d'un miler de fonts, i la cosa certa és que en els patis de moltes cases brolla l'aigua sense control. A banda de les fonts públiques al·ludides i la del Lleó, no es pot parlar de Xàtiva sense referir-se

a la dels 25 dolls, un monumental bevedor neoclàssic alçat entre el 1788 i el 1804, sobre una pica de marbre Buixcarró que els moros usaven per a associar la cavalleria. Davant d'aquest altar sedant hi ha una altra obra de l'aigua: el Jardí del Bes. Es tracta d'un parc que el patrici don Atillio Bruschetti, va dedicar a la seua esposa, resseguint la primitiva muralla encara apreciable. Hi ha un templet oriental esmaltat que en el seu origen va ser biblioteca i que en aquesta època acull usos múltiples. En aquesta porció de paradís els joves, amb les glàndules ben obertes, intercanvien saliva i altres secrecions, mentre els vells contrasten distints graus de catàstrofe humana, índexs de colesterol i prescripcions facultatives.

Sense una certa perspectiva aèria, la visió de Xàtiva sempre serà mutilada, incompleta. S'ha de pujar al castell. Com no podia ser d'una altra manera, el castell també va ser propietat de don Gregorio, i va derruir una part de la muralla per a construir un grup de cases per als seus obrers. El mòbil era que des d'allí hi havia una vista privilegiada de la fàbrica amb dues columnes de fum. Això el feia omnipresent, i sens dubte els treballadors acceptaven aquesta tortura psicològica a canvi d'un sostre. Passat el grup de vivendes, arribem al Bellveret. Primer, l'ermita de Sant Josep, un edifici del segle XVIII alçat damunt l'aljama. I a mà dreta, Sant Feliu, una joia del segle XIII amb un atri sostingut per columnes d'una pluralitat incamuflable. Baix hi va haver la catedral visigòtica del segle VII, i entre la construcció romànica només s'interposen les tombes que sembren el sòl. Impressiona el retaule major, format per 27 taules del XV.

El castell són dos castells. El que corona el pit de l'esquerra és el Menor. I en el Major hi ha la

Cúpula de mosaic de l'antic bar Los Arcos. Un casc de la primera guerra mundial molt suggestiu.

presó de Jaume d'Urgell, que hi va morir a fosques i reumàtic condemnat pel trastamarisme. Va tenir altres presos de renom, com el marquès de Zenete, el duc de Calàbria i Dídac Borja, el germà del duc de Gandia. Cap al sud hi ha Bixquert, que avui és una vall suïssa en miniatura, i la cresta metàl·lica del Benicadell. Des d'ací se sent com crepita la ciutat. I a tramuntana, entre el castell, l'ermita pitagòrica de Santa Anna i el bony cretàtic del Puig, hi ha un triangle megalític amb una energia interior capaç de produir un papa, el crit de Raimon, una ceba tendra gustosíssima o el color de lluç podrit dels cristos de Ribera.

Miquel Alberola

Tres imatges més, d'esquerra a dreta: Aranyes de l'antic saló de ball del Casino Setabense; arqueologia viva al carrer de les Botigues; i la porta de l'aljama per on va entrar Jaume I a Xàtiva.

Amb la col·laboració de:

